

TÜRKİYE'DE ÜCRETLİ EMEKÇİLERİN PARÇALANMA ÖRÜNTÜLERİ

THE FRAGMENTATION PATTERNS of WAGE LABOURERS in TURKEY

Çetin YILMAZ¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de ücretli emekçilerin parçalanma örüntülerini analiz etmektir. Ücretli emekçi ya da işçi sınıfı üyesi olmanın en temel belirleyicisi üretim araçlarından koparılmış olmaktır. Fakat bu tanım işçilerin homojen bir toplumsal sınıf oldukları anlamına gelmemektedir. Her toplumsal formasyonun sınıfsal yapısı, ücretli emekçilerin farklı derecelerde, farklı biçimlerde parçalanmasına sebep olmaktadır. Bu durum çoğu zaman ücretli emekçilerin, egemen toplumsal sınıflara karşı birleşik bir mücadele yürütmelerini de zorlaştırmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'de ücretli emekçilerin farklılaşma örüntüleri işgücünün sektörel dağılımı, işteki durumu göre istihdam verileri, sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlılık, işsizlik, işletme büyüklükleri, özelleştirme ve enformel sektörün varlığı etrafında analiz edilmeye çalışılacaktır. Dünya genelinde 1980'li yıllar ile birlikte uygulanan neo-liberal politikalar, güvencesizliği tüm emekçi sınıflara doğru genişletmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ücretli emekçi, işçileşme, sınıf yapısı, işçi sınıfı içi farklılaşma.

Abstract

The main purpose of this study is to analyze the fragmentation patterns of wage-laborers in Turkey. The basic determinants of being a member of wage-laborers or working-class is the detachment from the means of production. However this definition is not implying that the working-class is a homogenous social class. The class structures of all social formations cause the fragmentation of wage-laborers in different degrees and forms. This situation mostly obstructs the united struggle of wage-laborers against the dominant classes. In this study, the fragmentation patterns of wage-laborers in Turkey analyses through; the sectorial distribution of labor force, employment data, registration to a social security establishment, unemployment, size of the enterprises, privatization and the informal sector. The neo-liberal policies since 1980's in all over the world extend the insecurity throughout all laboring classes.

Key Words: Wage-laborer, proletarianization, class structure, fragmentation within working-class.

¹ Öğr. Gör. Düzce Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü/ODTÜ Sosyoloji Doktora Öğrencisi
0 380 541 11 40/3517, cetin.yilmaz@duzce.edu.tr

GİRİŞ

Kapitalist üretim tarzı, kutuplaşmış sınıfsal ilişkiler temelinde örgütlenmiş bir toplumsal formasyondur. Avrupa'da 17. Yüzyıllara kadar geri götürülebilecek bir toplumsal değişimin ürünü olan kapitalist üretim ilişkilerinin, Türkiye coğrafyasında 19. Yüzyılın ortalarından sonra piyasa ilişkilerinin genişlemesi ile oluşmaya başladığı söylenebilir. Dünya tarihi birbirlerinden farklı çıkarları olan toplumsal sınıfların mücadelesinden meydana gelmekteyse, kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliği ile birlikte, işçi sınıfı ve burjuvazi arasında kimi zaman geri çekilen, kimi zaman yoğunlaşan mücadeleler toplumsal değişimin motoru olmuştur. Her iki sınıfta mücadele kapasitesi mevcut sınıf yapısı ve sınıf içi parçalanma örüntüleri tarafından belirlenmiştir. Bu çalışmada Türkiye'de işçi sınıfının parçalanma örüntüleri veriler eşliğinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Tarihin hiçbir aşamasında üretim araçlarından yoksun olan toplumsal kesimler homojen entiteler olarak var olmamışlardır. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemenliğinin kurumsallaştığı modern dönemde buna bir istisna oluşturmamaktadır. Egemen sınıf kendi içinde farklı fraksiyonlara ayrıldığı gibi tabi toplumsal kesimlerde birçok faktörün etkisi ile kendi aralarında farklılaşmışlardır. Bununla birlikte her toplumsal formasyonun toplumsal değişim süreci, işçileşme biçimleri farklı tarihsel dinamiklerin ürünüdür. Bu analizden hareketle, çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de işçileşme ve sanayileşme sürecinin tarihsel bir arka planı incelenecektir. Bir sonraki bölümde ise, işçi sınıfının parçalanma örüntüleri; işgücünün sektörel dağılımı (tarım, endüstri, inşaat, hizmetler), işteki duruma göre istihdam verileri (ücretli/maaşlı, kendi hesabına, işveren, ücretsiz aile işçisi), sosyal güvenlik kurumlarına kayıtlılık, işsizlik, özelleştirme uygulamaları ve enformel sektörün etkileri çerçevesinde tartışılacaktır.

Sosyal bilimlerde toplumsal sınıfların hangi kriterler çerçevesinde tanımlanacağına dair çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Fakat bu çalışmanın ana konusu, toplumsal sınıfların kavramsallaştırılması olmadığından bu geniş literatür çerçevesinde bir tartışma yürütülmeyecektir. Fakat işçi sınıfı içindeki parçalanma örüntülerine geçmeden toplumsal sınıfların yazar tarafından nasıl kavramsallaştırıldığına dair kısa bir giriş yapılması yararlı olacaktır.

TOPLUMSAL SINIFLARA DAİR

Modern sosyal bilim literatüründe farklı biçimleri olmakla birlikte, toplumsal sınıfların analizinde iki egemen yaklaşımın varlığından söz edilebilir. İlk yaklaşım, bireylerin üretim

ilişkilerindeki işgal ettikleri konumlar çerçevesinde toplumsal sınıfları tanımlayan Karl Marx'a aittir. Marx'a (2007 [1848]: 9) göre "şimdiye kadar ki tüm toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir". Marksist düşüncede, toplumsal sınıfların temel belirleyicisi üretim araçları sahipliğidir. Feodal toplumun çatlaklarından doğan kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu modern toplumlar iki düşman sınıf etrafında bölünmüşlerdir: *Burjuvazi* ve *proletarya*. Bu toplumsal sınıflar farklı antagonistik çıkarlar etrafında konumlandıkları için de birbirleri ile sürekli mücadele halindedirler.

Toplumsal sınıfların farklı bir kavramsallaştırılması Max Weber'den tarafından yapılmıştır. Weber'e (1978 [1922]) göre modern hayatta toplumsal güç dağılımları *sınıf*, *parti* ve *statü* etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla, toplumsal mücadelenin sınıflar üzerinde gerçekleştiğini iddia eden Marx'tan farklı olarak Weber, toplumsal mücadeleyi daha geniş bir alanda ve daha çoğulcu bir biçimde ele almaktadır. Üretim ilişkileri içindeki konumlara atfen toplumsal sınıfları tanımlayan Marx'ın aksine Weber, piyasadaki konumların toplumsal sınıfların belirleyicisi olduğunu belirtmektedir. Piyasadaki konumlar ise bireylerin piyasaya sundukları becerileri ve sahip oldukları kaynaklar çerçevesinde belirlenmektedir. Bu beceri ve kaynaklar salt üretim araçlarına sahiplik etrafında şekillenmediğinden dolayı, kapitalist toplumlar iki sınıftan daha fazla sınıfsal bölünmeye sahiptirler.

Marx ve Weber'in sınıfsal analizleri kapitalist toplumsal ilişkilerin incelenmesi konusunda önemli kavramsal çerçeveleri çizmişlerdir. Fakat Marx'ın teorisi, sınıflar arasındaki sömürü ilişkisi ve antagonistik çıkarlar etrafındaki mücadeleye yaptığı vurgu ile sınıfların tanımlanmasının ilişkiyel kavranışının önünü açmıştır. Örneğin, Marx (1992 [1845]: 91) *Alman İdeolojisi*'nde "tek tek bireyler ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler" diyerek toplumsal sınıfların mücadele sürecinde oluşan toplumsal varlıklar olduğunun altını çizmektedir. Toplumsal sınıflar bir 'kategori' ya da 'yapı' değil, bir ilişki ve bir süreç olarak kavranmalıdır. Bu konuda Thompson (2004: 40) şunu belirtmektedir;

"Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Sınıf bilinci, gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel biçimde ele alınmasıdır. Deneyim kesin görünse de sınıf bilinci görünmez."

Toplumsal sınıfları, salt üretim araçları çerçevesinde tanımlamak, sınıfların tanımlanma kriterini matematiksel bir hesaba indirgeyecek ve sınıfsal deneyimi ve mücadeleyi çoğu zaman görünmez kılacaktır. Bireyler ve toplumsal gruplar, diğer toplumsal gruplarla girdikleri

mücadeleler aracılığıyla kendilerini toplumsal kolektiviteler olarak örgütlerler. Bu konuda Thompson (1995: 136) şunu belirtmektedir:

“sınıflar, etrafına bakınan, düşman bir sınıf bulan ve mücadele etmeye başlayan ayrı oluşumlar olarak var olmazlar. Tam tersine, insanlar kendilerini belirlenmiş yapılar içinde bulurlar, sömürüyü deneyimler, antagonistik çıkarları fark ederler, bu konular etrafında mücadeleye girişler ve bu mücadele sürecinde kendilerini sınıf olarak keşfederler, bu keşfi sınıf bilinci olarak öğrenirler. Sınıf ve sınıf bilinci, gerçek tarihsel süreçlerde, her zaman sondadır başta değil.”

Sınıflar arasındaki mücadelenin yönü, biçimi, çapı ve şiddeti o coğrafyadaki sınıf yapısı tarafından belirlenir. Sınıf yapısı, “bireylerin (ya da bazı durumlarda ailelerin) içine girdikleri ve onların sınıf çıkarlarını belirleyen sosyal ilişkiler yapısına göndermede bulunur” (Wright, 1997: 9). İşçi sınıfı bilinci, üretim ilişkilerindeki toplumsal konumların dolaysız bir ürünü olarak kavramak, teleolojik bir yanılığın ürünüdür. Sınıf yapısındaki konumları işgale eden bireylerin mücadele eden kolektivitelere dönüşmeleri, bu konumların doğrudan bir sonucu değil daha ziyade konjonktürel ve olasılığa açık toplumsal ilişkilerin ürünüdür.

Bu çalışmada, ücretli emekçileri toplumsal kolektivitelere –mücadele halindeki sınıflara- dönüştüren ya da dönüşmesini engelleyen, sınıfsal yapı içinde ücretli emekçilerin parçalanma örüntüleri veriler eşliğinde tartışılacaktır. Bu noktada ilk olarak Türkiye’de işçileşme sürecinin tarihsel özellikleri incelenecektir.

TÜRKİYE’DE ÜCRETİLİ EMEKÇİLERİN PARÇALANMA ÖRÜNTÜLERİ

1. Tarihsel Arka Plan

İşçileşme, toplumda önemli oranda bir kesimin, üretim araçları üzerindeki hakimiyetini yitirerek, yaşamak için emek-gücünü satmak zorunda kalması süreci olarak tanımlanabilir. İşçileşme süreci, Avrupa’da son birkaç yüz yılda meydana gelen, dünyanın geri kalanında hala devam etmekte olan ve sıradan insanların hayatlarında büyük altüst oluşlar meydana getiren en önemli toplumsal değişimdir. Fakat işçileşmenin izlediği yol ve süreçler var olan üretim ve yeniden üretim sistemlerine bağlı olarak zamana ve mekana göre büyük farklılıklar göstermektedir (Tilly, 1979: 1).

Osmanlı İmparatorluğu’nda işçi sınıfının oluşumunun modernleşme süreci ile eşzamanlı başladığı söylenebilir. Tanzimat Fermanı’nın imzalanması Osmanlı İmparatorluğu’nda liberal ekonominin hukuksal temellerini atmıştır. Modern anlamda sanayi yapılarının ancak bu dönemden sonra küçük çaplıda olsa oluşmaya başladıkları

görülmektedir. Yeni kurulmakta olan modern ordunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan bu işletmeler devlet tarafından finanse edilmişlerdir. Dolayısıyla sanayileşmenin ilk adımları piyasadan kaynaklı motivasyonlardan ziyade, devletin ihtiyaçları çerçevesinde şekillenmiştir (Karakışla, 1995).

Osmanlı coğrafyasında büyük ölçekli sanayinin 19. Yüzyılın sonlarına kadar gelişmemesi, işçilerin daha çok un ve yağ fabrikaları gibi küçük işletmelerde yığılmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra hatırı sayılır oranda bir işçi kitlesinin liman kentlerinde özellikle madencilik, inşaat ve ulaştırma sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Fakat bu ücretli çalışanlarında modern anlamda ‘işçi’ olarak adlandırılması pek mümkün değildir, çünkü özellikle madenlerde çalışan işçilerin önemli bir kısmının ‘asker işçi’ veya ‘köylü işçi’ oldukları görülmektedir (Akkaya, 2002).² Kadın ve çocuklarda işçi sınıfının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin, 1897 yılında İstanbul’da bir kibrit fabrikasında çalışan 201 işçinin 121’i kadınlardan ve çocuklardan oluşmaktadır. Bu durum özellikle savaş dönemlerinde daha bir belirgin hale gelmekteydi (Erişçi, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu döneminde işçi sınıfı oluşumunun bir diğer özelliği de ücretli işçilerin önemli bir bölümünün Rum, Ermeni ve Yahudiler gibi gayri-müslimlerden oluşmasıdır. 1915’de ücretli emekçilerinin %60’ı Rum, %15’i Ermeni ve %10’u Yahudilerden oluşmaktaydı (Akkaya, 2002; Koç, 2010). Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve en nihayetinde Kurtuluş Savaşı sonrasında ülke topraklarında gayri-müslim nüfus büyük bir hızla düşmüştür. Büyük sanayi kuruluşlarında çalışan ücretli emekçilerinin önemli bir kısmının gayri-Müslim olduğu ve işçi sınıfının lider ve deneyimli kadrolarının da daha çok bu kesimlerden oluştuğu görülmektedir. Fakat savaşlar sonucunda nüfusun hızla homojenleşmesi, sınıfsal birikim ve deneyiminin yeni kuşak işçilere aktarılmasının önünde önemli bir engel teşkil etmiştir (Sencer, 1969).

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecinde, yeni Cumhuriyet Kurtuluş mücadelesi sonrası erkek nüfusunun azalması sonucu emek gücü sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Devlet, ülkenin çeşitli yerlerinde sanayi yatırımları gerçekleştirmesine karşın, bu fabrikalarda istihdam edilecek kalifiye emek gücü bulma konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Bu kurumlarda çalışanlar kelimenin modern anlamıyla proleterleşmemiş, “köylü-işçilerdir”. Bu “köylü-işçiler” için fabrika ana geçim kaynağını oluşturmadığından dolayı, bu dönemde bu fabrikalarda işçi devir hızları çok yüksek olmuştur

² Asker işçiler sanayileşmenin ilk adımlarının atıldığı 19. Yüzyılda kullanılmış olmasına rağmen, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da bu uygulamaya rastlanmaktadır (Sencer, 1969).

(Akkaya, 2002). Hobsbawm'ın (2005: 60) da belirttiği gibi sanayileşme salt fiziksel anlamda fabrikaların kurulması ile gerçekleştirilebilecek bir toplumsal değişim değildir. "Bütün işçilerin, sanayi üretimine uygun bir tarzda, tarım hayatının mevsimlik iniş çıkışlarından ya da bağımsız zanaatkarın iş keyfiyetinden tamamen farklı, düzenli, disiplinli bir iş ritmine uymayı öğrenmeleri gerekmektedir." Fabrikaların mekansal olarak kurgulanışı -duvarlar, kapılar ve kapıdaki bekçiler- yapılacak işlerin zamanlamasının işverenler tarafından çalışanlara dayatılması, fabrikaların birer disiplin mekanı olarak doğmalarına sebep olmuştur (Perrot, 1986: 88-89). Dolayısıyla, işçileşme salt üretim araçlarından koparılmanın ötesinde, aynı zamanda bir yaşam biçimi, üretim alışkanlıkların dönüşümü sürecidir.

2. Modern Türkiye'de İşgücünün Parçalanma Örüntüleri

2.1. İşgücünün Sektörel Dağılımı

Cumhuriyetin kuruluş döneminde işgücünün sektörel dağılımı incelendiğinde tarım kesiminin belirgin üstünlüğü görülecektir. 13 milyon nüfusun 10 milyonundan fazlası köylerde yaşarken, sadece 3 milyon kişi kentlerde yaşamaktadır. Ekonomik faaliyetlere göre istihdam göstergeleri incelendiğinde tarım sektöründe istihdam oranının %89,6, sanayi istihdamının %5,6 ve hizmetler sektöründe istihdamın %4,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1920'lerin sonlarından günümüz modern Türkiye'sine tablonun oldukça değiştiği görülmektedir.

Tablo 1: Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Göstergeleri (%)

Ekonomik Faaliyetler	TOPLAM	
	2004	2013
Tarım	29.1	23.6
Endüstri	20	19.4
İnşaat	4.9	7
Hizmetler	46	50

Kaynak: (TÜİK, 2014).

TÜİK (2014) verileri çerçevesinde Türkiye'de işgücünün sektörel dağılımı incelendiğinde hizmetler sektörünün %50'lik bir pay ile en yüksek istihdamı sağladığını görmekteyiz. Hizmetler sektörünü sırasıyla; tarım %23,6 ve sanayi %19,4 ile takip etmektedir. 2004-2013 döneminde tarımsal istihdamın payı %29,1'den, %23,6'ya gerilemiştir. Bununla birlikte sanayide de istihdam oranının %20'den %19,4'e gerilediğini görmekteyiz. Tarım ve sanayi istihdamındaki azalmalar hizmetler sektöründe %4 ve inşaat sektöründe ise %2,1 oranında artışa sebep olmuştur.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hizmetler sektörü ekonomik faaliyetler arasında en yüksek istihdam oranına sahiptir. Hizmetler sektörünün bilgisayarda veri girişi yapan çalışanlardan, üst düzey yönetici konumunda çalışanlara kadar bir dizi farklı mesleği ihtiva ettiğini düşündüğümüzde, bu sektörde istihdam edilen ücretli çalışanların kendi içlerinde çok farklılaşan bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. İş gücünün sektörel dağılımının yanı sıra, ücretlilerin işteki duruma göre istihdam göstergeleri, işçi sınıfının parçalanma örüntülerinin incelenmesi için önemli ipuçları vermektedir.

2.2. İşteki Duruma Göre İstihdam

İşteki duruma göre ücretli emekçilerin parçalanma örüntüleri emek piyasasındaki faal nüfusun; ücretli/maaşlı, işveren, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi kategorileri çerçevesinde analiz edilmektedir.

Tablo 2: İşteki Duruma Göre İstihdam Verileri (%) (15+yaş)

İşteki Durum	TOPLAM		ERKEK		KADIN	
	2003	2013	2003	2013	2003	2013
	%	%	%	%	%	%
Ücretli veya maaşlı	50.6	64.1	55.4	67.2	38.1	56.5
İşveren	4.9	4.6	6.6	6.08	0.7	1.2
Kendi Hesabına	24.8	18.7	29.8	22.09	12.1	10.7
Ücretsiz aile işçisi	19.5	12.6	8.1	4.5	49	31.4

Kaynak: TÜİK (2014)

Türkiye’de işteki duruma göre istihdam göstergeleri, ‘ücretli/yevmiyeli’ çalışanların genel işgücü içindeki oranının %64,1 olduğunu göstermektedir. Bu oran 2003 yılında %50,6 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, ‘ücretli/yevmiyeli’ çalışanların oranında %13,5’lik bir artış gerçekleşmiştir. ‘Ücretli ve yevmiyeli’ çalışanların toplam işgücü içindeki oranları artmaktayken, ‘ücretsiz aile işçisi’ ve ‘kendi hesabına çalışanların’ genel işgücü içindeki oranları azalma eğilimi göstermektedir. ‘Kendi hesabına çalışanların’ oranında on yıllık süre zarfında %6,1’lik bir azalma olurken, ‘ücretsiz aile işçisi’ olarak çalışanların oranında %6,9’luk bir gerileme olmuştur. ‘Kendi hesabına çalışanların’ on yıl gibi bir sürede %6 oranında gerileyerek, ücretli emekçilerin saflarına kayması ekonominin kırılganlığının, rekabetin baskısının işçileşme sürecinin üzerindeki etkisini göstermektedir.

Fakat tabloda dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer husus da ‘ücretsiz aile işçileri’ kategorisinde kadın ve erkek oranları arasındaki farktır. Ücretsiz aile işçiliği toplam

işgücünün %12,6'sını oluşturmaktayken, erkeklerin ücretsiz aile işçisi olarak işgücüne katılma oranı %4,5 kadınların ise %31,4'tür. Fakat her iki cinsiyet içinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmanın azalmakta olduğunu görmekteyiz. Erkeklerde on yıl içinde %8,1'den, %4,5'e bir gerileme görülürken, kadınlarda %49'dan, %31,4'e bir düşüş meydana gelmiştir (TÜİK, 2014). Türkiye'de işçi sınıfının parçalanma örüntüleri bakımından diğer bir önemli bir unsurda 'kayıt dışı istihdam' gerçeğidir.

2.3. Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam; "bir işveren bağlı olarak çalışan ya da kendi nam ve hesabına faaliyet gösteren kişilerin çalışmalarının Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) ve Gelir İdaresi Başkanlığı'na (GİB) bildirilmemesi" olarak tanımlanabilir (Süngü, 2008). Kayıt dışı istihdamın mali, ekonomik, politik, sosyal, psikolojik ve hukuki birçok nedeni bulunmaktadır (Arslan vd, 2011). Bunların yanı sıra sosyal güvenlik bilincinin eksikliği, sendikal örgütlenmenin yetersizliği, fason üretim, taşeron işçilik ve cezaların yeterince caydırıcı olmaması da kayıt dışı istihdamın sebepleri arasındadır.

Fakat tüm bu nedenler arasında 'işsizlik' en önemli faktör olarak ele alınmaktadır. Yüksek işsizlik oranları beraberinde kayıt dışı çalışma koşullarını kabul edebilecek ücretli emekçilerin varlığını artırmaktadır (Süngü, 2008). Bunun yanı sıra, ekonomik faaliyetler arasında tarım sektörünün hala yüksek bir orana sahip olması ve bu sektörde ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığı da önemli nedenler arasındadır (Arslan vd, 2011). Kayıt dışı istihdamın farklı biçimleri bulunmaktadır. Bunlar; çalışanların ilgili kurumlara hiç bildirilmemesi, düşük sigorta primi ödemek ve vergi ödemek için çalışanların ücretlerinin eksik bildirilmesi, çalışanların çalışmasının gün sayısı olarak eksik bildirilmesi, çocuk işçiliği ve yabancıların kaçak olarak çalıştırılmasıdır (Süngü, 2008; Arslan vd, 2011).

Tablo 3: Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılığa Göre İstihdam Edilenler (%) (15+yaş)

	TOPLAM	ERKEK	KADIN
	2013	2013	2013
	36.7	30.2	51.9
Tarım	83.2	71.7	96.2
Tarım-Dışı	22.3	21.2	26

Kaynak: TÜİK (2014)

Türkiye'de 25 milyon 524 bin çalışanın %36,7'sinin sosyal güvenlik kurumlarında kayıtları yoktur. Kayıt dışı istihdam tarım dışı alanlarda %22,3'e gerilemesine rağmen, bu

oran tarımsal faaliyet alanlarında %83,2'ye yükselmektedir. Bununla birlikte kayıt dışı istihdam oranları kadınlar ve erkekler arasında çok büyük farklılıkları ihtiva etmektedir. 17 milyon 883 bin erkek çalışanın %30,2'si her hangi bir güvenlik kurumunda kayıtlı değilken, bu oran kadınlarda %51,9'a çıkmaktadır. Fakat sadece tarım dışı rakamlar dikkate alındığında oranlar erkeklerde %21,2'e, kadınlarda ise %26 gerilemektedir. Kadınların kayıt dışı çalışma oranlarının özellikle tarımsal faaliyet alanlarında daha yoğun olduğu görülmektedir.

2.4. İşsizlik

İşçi sınıfının oluşumu ve sınıfın parçalanma örüntülerinin analizinde işsizlik rakamları da önemli veriler sunmaktadır. TÜİK (2014) verilerine göre; Türkiye'de 2013 yılı sonunda işsizlik oranı %9,7, tarım dışı işsizlik oranı ise %12 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran bir önceki yıla göre kentsel yerlerde %0,4'lük bir artışla %11,5, kırsal yerlerde ise %0,6'lık bir artışla %6,1 olmuştur. 2012 yılı rakamları ile karşılaştırıldığında işsizlik oranında %0,5'lik bir artış göze çarpmaktadır. Fakat işsizlik rakamlarının açıklanandan daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (2014) araştırmasına göre; umudu olmadığı için ya da diğer nedenlerle iş arama kanallarını kullanmayanların da dahil edilerek yapılan hesaplamalar Türkiye'de işsizlik oranının %16 olduğunu göstermektedir. Geniş tanımlı işsizlik kadınlarda %23, gençlerde ise %28 olarak gerçekleşmiştir. İşsizliğin, eğitim durumu ile ilişkisi incelendiğinde de ortaya ilginç sonuçlar çıkmaktadır.

Tablo 4 Eğitim durumuna ve dönemlere göre işsizlik oranı (%) (15+ yaş)

	TOPLAM	ERKEKLER	KADINLAR
Okuma-yazma bilmeyen	4.9	11.6	2.3
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	10.7	13.3	6.9
İlkokul	7.5	7.5	7.5
Ortaokul veya dengi meslek okul	9.1	8.1	14.9
Genel lise	12	9	20.1
Lise dengi meslek okul	10.5	7.5	20.4
Yüksekokul veya fakülte	10.3	7.4	15.1
İlköğretim	14.8	14.5	15.6

Kaynak (TÜİK, 2014).

Türkiye'de çalışanların eğitim durumlarını inceleyecek olursak %33.46'sının ilkokul, %20.45'inin lise ve dengi, %19.05'inin üniversite mezunu ve %10.39'unun ilköğretim

mezunu olduğu görülmektedir. Eğitim ve işsizlik ilişkisine baktığımız zaman en yüksek işsizlik oranının %14,8 ile ilköğretim mezunlarında gerçekleştiğini görüyoruz. Bunu %12 ile genel lise mezunları, %10,7 ile okuma yazma bilen fakat bir diploması olmayanlar, %10,5 ile meslek lisesi mezunları ve %10,3 ile de üniversite mezunları izlemektedir.

Kadınlar ve erkeklerin işsizlik durumlarının eğitim ile ilişkisinde de önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Örneğin, üniversite mezunu erkeklerde işsizlik oranı %7,4 olarak gerçekleşirken, kadınlarda bu oran %15,1'e yükselmektedir. Erkeklerde genel lise mezunlarında %9, meslek lisesi mezunlarında ise %7,5 olan işsizlik oranı, kadınlarda sırasıyla %20,1 ve %20,4 olarak gerçekleşmiştir. Tabloda dikkat çeken önemli bir husus eğitim seviyesi düştükçe kadın işsizliğinin erkek işsizliğinden daha az çıkmasıdır. Örneğin, 'okuma yazma bilmeyen' ve 'okuma yazma bilen fakat diploması olmayanlar' kategorisinde işsizlik oranı sırasıyla; erkeklerde %11,6 ve %13,3'iken, bu oranlar kadınlarda %2,3 ve %6,9 olarak gerçekleşmektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe durum tersine dönmekte ve kadın işsizliği yükselmektedir.

İşsizlik rakamlarındaki yükseklik, emekçi sınıflarının sendikal örgütlülüğünün, de önünü kesmektedir. Türkiye'de emekçilerin her hangi bir sendikaya üye olmamalarının en önemli nedeni işsiz kalma korkusudur (Buğra, Adaman ve İnsel, 2005). İşsizliğin bu derece yüksek oranlarda olması, çalışanların üzerinde önemli bir baskı mekanizması işlevi görmektedir. Bu noktada, işverenlerin ve devletin sendikal örgütlenmeye karşı uyguladıkları baskıcı politikalarında işçilerin örgütlenmesini zorlaştırdığını belirtmek gerekir. Ayrıca Türkiye özelinde sendikal örgütlenmeyi zorlaştıran mevzuat, kanunlardaki boşluklar ve yetersizlikler işverenlerin baskıcı politikaları uygulamasını daha da kolaylaştırmaktadır (Yıldırım ve Uçkan, 2010).

2.5. Enformel İstihdam ve İşletme Büyüklüğü

Avrupa ve Amerika 'ideal tiplerinden' Üçüncü dünya işçileşmesini ayıran önemli özelliklerden birisi 'enformel sektörün' yaygınlığıdır. Enformel sektörün düzensiz ve dağınık yapısından dolayı, bu sektörde 'emek kültürü' ve 'işçi sınıfı bilincinin' gelişimi formel sektör ile karşılaştırıldığında daha zor olmaktadır. Bundan kaynaklı da iki sektörde çalışan işçiler arasında ekonomik, siyasi ve ideolojik farklılıklar oluşmaktadır (Castells ve Portes, 1989). Enformel sektörün ortaya çıkması ve gelişmesinin en önemli nedeni perifer ülkelerin sosyo-ekonomik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Tarımsal yapıların hızla çözülmesi ve kentlere göçün yoğunlaşması ile birlikte formel istihdam olanaklarının yeni göçmen kitlelerine yetersiz

kalması enformel istihdamın en önemli nedenidir. Enformel sektörün yaygınlaşmasının ardındaki diğer bir önemli neden ise, az gelişmiş ülkelerde özellikle 1980’li yıllar ile birlikte ihracata yönelik büyüme stratejilerinin sonucu olarak esnekleşme, taşeronlaşma ve fason üretim süreçlerinin tüm ekonomide büyük bir hızla yaygınlaşmasıdır (Özşuca ve Toksöz, 2003).³ Türkiye’de özellikle 1980 sonrası ihracata dayalı ekonomik bir büyüme modelinin tercih edilmesi, uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırabilmek için firmaların emek maliyetlerini baskılamasına neden olmuştur. Bu iktisat politikaları işgücü piyasalarında esnekleşmeyi, diğer bir deyişle işgücü piyasalarındaki enformelleşmeyi artırmıştır.

İşçi sınıfının parçalanma örüntülerinden diğer önemli bir göstergede işletme büyüklükleridir. Uzun zamandır bilinmektedir ki, sınıfsal algı, tutum ve dayanışma pratikleri fabrikaların büyüklüğü ile doğrudan ilişkilidir (Mann, 1973: 23). Büyük sanayi işletmelerinde ücretli emekçilerin sınıfsal tepkilerinin yüksekliğinin ardındaki nedenler arasında, toplu çalışma deneyiminin işçiler arasında birlikte hareket etme imkanını sunmasının yanı sıra, sendikal örgütlenmenin küçük işletmelere göre daha yoğun olması ve genç kuşaklara işçilik deneyiminin aktarılmasının sağlanabilmesi yer almaktadır. Türkiye’de ücretli emekçilerin sadece %22,4’ü 50 kişiden fazla işçinin çalıştığı işletmelerde istihdam edilmekte, %12,3’ü 25-49 kişinin çalıştığı işyerlerinde istihdam edilmektedir (TÜİK, 2014). Ekonomik örgütlenmenin daha çok bu tür küçük işletmeler üzerine kurulması, işçi ve işveren ilişkilerin enformel bir şekil almasına da sebep olmaktadır. Bu yapı da işçi sınıfının örgütsel kapasitesini (*organizational power*) oldukça düşürmektedir.

2.6. Özelleştirme

Dünya ekonomik sistemi ile geç eklemlenen az gelişmiş ülkelerde 1950’ler sonrası sanayileşme sürecinde, kentsel işçi sınıfının parçalanma örüntüleri üçlü bir yapının varlığına işaret etmektedir. Birinci grup, büyük endüstriyel ve ticari işletmelerde çalışan ücretli işçilerden meydana gelir. Görece yüksek istihdam güvencesine sahip diğer bir grup ise kamu çalışanlarından oluşur. Son grup ise, formel sektör tarafından emilemeyerek, enformel sektöre yönelen çalışanlardan oluşmaktadır (Lloyd, 1982: 50).

Fakat Türkiye’de 2000’li yıllar ile birlikte kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesi ile bu kurumlarda çalışanlar için de istihdam güvencesi önemli derecede aşınmıştır. 1980’ler ile birlikte tüm dünyada egemen paradigma haline gelen neo-liberal ideoloji, özelleştirme

³ DİE’nin 2000 yılında yaptığı “Kentsel Yerler Küçük ve Şirketleşmemiş İşyerleri (Enformel Sektör) Anketi’nin sonuçlarına göre Türkiye’de enformel sektörün tarım dışı istihdam içindeki payı % 12.5’dir (Özşuca ve Toksöz, 2003).

uygulamalarıyla devletlerin istihdam yaratma kapasitesinin aşınmasına sebep olmuştur. Türkiye’de özellikle 2000’li yıllar sonrası gerçekleştirilen özelleştirmeler kamu istihdamında büyük düşümlere neden olmuştur.⁴ KİT’lerde istihdam edilen kişi sayısı 1985 yılında 653.000’iken, bu rakam 2012 yılına gelindiğinde 144.000 kişiye gerilemiştir. Özellikle memur ve kapsam içi işçi sayılarında büyük bir düşüşün yaşandığı dikkati çekmektedir. Memur statüsünde çalışanlar 1985 yılında 187.276 kişiyken, 2012 yılında bu rakam 5.315 kişiye gerilemiştir. Kapsam içi işçi statüsünde çalışan sayısı 1985 yılı itibariyle 385.547 kişiyken, bu rakam 2012 yılı itibariyle 61.713’e gerilemiştir. Bununla beraber, 1985 yılında 4.159 sözleşmeli personel istihdam edilmekteyken, bu rakam 2012 yılında 70.567 kişiye çıkmıştır (Hazine Müsteşarlığı, 2012).

Memur ve kapsam içi işçi statüsündeki görece güvenceli pozisyonlarda hızla bir gerilemeye gidilirken, daha güvencesiz, sözleşmeli personel sayılarında ise artışa tanık olmaktadır. Bunun yanı sıra, özelleştirilen kurumlarda da istihdam kayıplarının yaşandığı görülmektedir. Özelleştirme öncesinde 40.477 kişinin istihdam edildiği 26 işletmede, özelleştirme sonrasında bu rakam 28.600 kişiye gerilemiştir (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2013). Kamuya ait işletmelerin özelleştirilmesi sonrasında bu işletmelerde %30’luk bir istihdam daralmasının meydana geldiği görülmektedir.⁵ Özelleştirmeler istihdamda daralmanın ve güvencesiz çalışma biçimlerinin yaygınlaştırmanın yanı sıra, işçi sınıfının örgütlü gücünde de gerilemelere sebep olmuştur. Türkiye’de sendikal örgütlülüğün daha çok kamu sektöründe güçlü olduğunun düşünürsek, özelleştirmeler işçi sınıfının örgütsel gücüne büyük bir darbe vurmuştur.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Sanayileşme, salt ekonomik ve teknik kavramlarla açıklanamayacak kadar toplumsal ilişkilere nüfus eden bir süreçtir. Avrupa deneyimi ile karşılaştırıldığında, Türkiye’de geç bir sanayileşmeden bahsetmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nda bugünkü Avrupa sınırlarında ve kimi liman kentlerinde daha erken dönemlerde sanayileşme hamleleri görülmekle birlikte, bugünkü Türkiye sınırlarında küçük işletmelerin ötesinde önemli bir sanayileşmeye rastlanmamıştır.

---

⁴ 1986-2003 yılları arasında yaklaşık 8 milyar \$’lık özelleştirme işlemi gerçekleştirilmişken, 2003-2013 yılları arasında on yıllık bir dönemde yaklaşık 41 milyar \$’lık özelleştirme gerçekleştirilmiştir (Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2013).

⁵ Veriler Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’nın sitesinden yazar tarafında hesaplanmıştır.

İşçi sınıfı tarihsel birçok faktöründe etkisiyle kendi içinde farklılaşma örüntüleri sergilemektedir. Sınıf yapısı çerçevesinde şekillenen tüm bu faktörler, ücretli emekçilerin örgütsel kapasitesini doğrudan etkilemektedir. İşçi sınıfı tarihin hiçbir döneminde homojen bir yapı sergilememiş olmasına rağmen, 1980'li yıllar ile birlikte uygulanan neo-liberal politikalar sanayinin ekonomik faaliyet içerisinde önemini aşındırmış, daha güvencesiz çalışma biçimlerini dayatmış, işsizlik oranlarının tüm dünyada yükselmesine yol açmıştır. Bunların yanı sıra, az gelişmiş ülkeler, dünya kapitalist sistemi ile emek maliyetlerini baskılayarak eklemlemeye çalışmışlar bu da kayıt dışı istihdam ve enformel sektörün varlığını istisna olmaktan çıkararak bir kural haline getirmiştir. Taşeron çalışma ilişkilerinin gittikçe yaygınlaşması, esnek üretim biçimlerinin uygulanması güvencesizliği tüm ücretli kesimlere genişletmiştir. 1980'ler sonrasında uygulanan özelleştirme politikaları da bu süreçlerin uygulanmasının önünü açmıştır.

Yukarıda tartışılan tüm faktörler emekçilerin birbirlerinden farklı sınıfsal çıkarları olduğunu ima etmemektedir. Fakat bu sınıf içi farklılaşmalar işçi sınıfının çoğu zaman homojen bir yapı da olmadığını, kapitalistlerin işçileri kendi içlerinde parçalama stratejilerinin çoğu zaman başarılı olduğunu göstermektedir. Bu parçalanma örüntüleri her bir kendi içinde ayrıca tartışılmayı hak etmektedir. Fakat bu çalışma daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalara küçük de olsa bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Y. (2002). Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1, *Praksis*, 5, 131-176.
- Arslan İ., Bozkurt C., Nakıpoğlu F., Gürsel E. (2011). *Kayıt dışı İstihdamın Gaziantep Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Gaziantep Ticaret Odası: Gaziantep.
- Buğra A., Adaman F., İnsel, A. (2005). Çalışma Hayatında Yeni Gelişmeler ve Türkiye'de Sendikaların Rolü, *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politikalar Formu*, İstanbul.
- Castells, M., Portes, A. (1989). World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy, A. Portes *et all* (Eds.) *The Informal Economy*, Baltimore: The John Hopkins University Press, pp. 11-37.
- Erişçi, L. (2003). *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, İstanbul: Tüstav.
- Hazine Müsteşarlığı (2012). *Kamu İşletmeleri Raporun 2011*, Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler Genel Müdürlüğü: Ankara.
- Hobsbawn, E. (2005). *Devrim Çağı, 1789-1848*, Ankara: Dost.
- Karakışla, Y. S. (1995). The Emergence of the Ottoman Industrial Working Class, 1839-1923, D. Quataert and E. J. Zürcher (Ed.) *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*. (London: Taurid Academic Studies).

- Koç, Y. (2010). *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi Osmanlı'dan 2010'a*. Ankara: Epos.
- Lloyd, P. C. (1982). *A Third World Proletariat Controversies in Sociology*, Routledge: Routledge.
- Mann, M. (1973). *Consciousness and Action Among the Western Working Class*, London: The MacMillan.
- Marx K., Engels F. (2007 [1848]). *The Communist Manifesto*, New York: International Publisher.
- Marx, K. (1992 [1845]). *Alman İdeolojisi*, Ankara: Sol.
- Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2013). *Özelleştirme 1985-2014 Uygulamalar*, www.oib.gov.tr/program/turkiyede_ozellestirme.htm.
- Özşuca, Ş., T., Toksöz, G. (2003). *Sosyal Koruma Yoksunluğu Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Perrot, M. (1986). On the Formation of the French Working-Class, Ira Katznelson and Aristide R. Zolberg (Eds.) *Working-Class Formation*, Princeton: Princeton University Press.
- Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı (Doğuşu ve Yapısı)*, İstanbul: Habora.
- Süngü, Y. (2008). Kayıt dışı İstihdamın Denetimi ve Sosyal Güvenlik Reformuyla Yapılan Düzenlemeler, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21 (2-3), 115-132.
- Thompson, E. P. (1995). 18th Century English Society: Class Struggle Without Class?, Joyce, P. (Der.) *Class*, Oxford: Oxford University Press.
- Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, İstanbul: Birikim.
- Tilly, C. (1979). Proletarianization: Theory and Research, Prepared for Presentation at the Annual Meeting of the American Sociological Association Boston.
- TÜİK (2014). İşgücü İstatistikleri, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/isgucuapp/isgucu.zul>.
- Uçkan, B., Yıldırım, E. (2010). İşverenlerin Sendikasıylaştırma Modelleri ve Türkiye Örneği, *Çalışma ve Toplum*, 25 (2), 163-184.
- Weber, M. (1978 [1922]). *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press.
- Wright, E. O.(1985). *Classes*, London: Verso.